

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

International Journal of Social Science

Doi number:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2541>

Number: 28 , p. 73-95, Autumn II 2014

TÜRKİYE'DE MİLLİYETÇİLİK VE MİLLİ KİMLİK: TÜRKÇÜLÜĞÜN KEŞFİ VE ULUS-DEVLETLEŞME SÜRECİNDE TÜRK MİLLİ KİMLİĞİ*

*NATIONALISM AND NATIONAL IDENTITY IN TURKEY :
MANIFESTATION OF TURKISM AND TURKISH NATIONAL IDENTITY
DURING THE NATION-STATE BUILDING PERIOD*

Yrd. Doç. Dr. Emre YILDIRIM

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Özet

Bu makale, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden Türkiye Cumhuriyeti'ne varan tarihsel dönem içerisinde Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkış sürecini konu edinmektedir. Bu doğrultuda, Türkiye'de milliyetçiliğin ortaya çıkış süreci olarak kabul edilen, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme sürecinden, bu süreçte milliyetçiliğin aldığı biçimden ve oynadığı rolden itibaren Türk milliyetçiliğinin gelişimine odaklanmaktadır. Bu sürecin doğru analiz edilebilmesi için öncelikle, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde yaşanan savaşlar ve göç dalgaları gibi nüfus hareketleri ortaya konulmuştur. Ardından modernleşme ile birlikte yaşanan toplumsal, ekonomik ve siyasi gelişmelerle birlikte ortaya çıkan Batı tarzı kurumsal değişimler, eğitim sistemindeki gelişmeler ve entelektüel çevrelerde gelişen milliyetçi söyleme değinilmiştir. Peşi sıra, ulus devletleşme aşamasında devlet güdümünde Türk milli kimlikleştirme süreci, vatandaşlık eğitimi yoluyla vatansızlık bilincinin edinilmesi ve halkçı düşünceden hareketle kültürel alanda Türkçülüğün işlenmesi gibi son dönem gelişmeler ele alınmıştır. Makalenin temel tezi, Türkiye'de milliyetçiliğin temel görüntüsü olarak yer edinen Türk milliyetçiliğinin doğru analiz edilebilmesi için, bu çalışmada yer verilen gelişmelerin bir bütün olarak değerlendirilmesi gerekliliğidir.

Anahtar Kelimeler: Türk Milliyetçiliği, Milli Kimlik, Osmanlı Modernleşmesi, Türkçülük, Ulus-Devletleşme

Abstract

This article aims to demonstrate the emergence of Turkish nationalism within the historical period from Ottoman Empire to the Republic of Turkey. In

* Bu çalışma yazarın, *Modern Cumhuriyetin Kimlik Arayışları: Kayıp Kimliğin Peşinde Mavi Anadoluçuluk Hareketi* başlıklı doktora tezinden geliştirilmiştir.

this direction, beginning from the process of modernization of Ottoman Empire as to be known the existence of nationalism in Turkey and the shaping form and playing role of nationalism in this process, rise of Turkish nationalism was focused. In this context, at the beginning, the wars and the undergoing population mobility like the waves of migration during the late Ottoman Empire was revealed for a proper analysis of Turkish nationalism. After, during the social transformation within the modernization period, especially political and cultural developments such as the institutional changes and educational reforms adopted to Western culture and the emergence of nationalist discourse inside the intellectual circles were mentioned. Sequentially, the final developments such as state-led national identification process during the nation-building period, acquisition of patriotic awareness through the citizenship education and implementing of Turkism in the cultural field beginning with the populist idea were discussed. The thesis of this article is that for a righteous analysis of Turkish nationalism gained ground as the main phenomenon of nationalist form of Turkey, all the developments mentioned above has to be evaluated en bloc.

Key Words: Turkish Nationalism, National Identity, Ottoman Modernization, Turkism, Nation-Building

GİRİŞ

Türkiye’de milliyetçiliğin ortaya çıkış koşullarını inceleyen çalışmalar merkezli literatürün genel kabulü, milliyetçi düşünce ve hareketlerin, Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde yaşanan gelişmelerle, özellikle de 19. yüzyıldan itibaren girilmiş olan yoğun modernleşme çabalarıyla paralel biçimde tarih sahnesine çıktıklarını kabul etmeye yöneliktir. Bu doğrultuda, modernleşme süreciyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşanmaya başlanan milliyetçilik ve milli kimliğe dair tartışmaların, öncelikle azınlıkları etkileyerek, imparatorluktan ayrılarak bağımsızlıklarını kazanmayı hedefleyen ayrılıkçı milliyetçi düşünce ve hareketleri doğurduğu; buna karşıt olarak da Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılmasını engellemeye yönelik refleksif birer ideoloji olan Osmanlılık ve İslamcılık gibi düşünceleri ortaya çıkarttığı literatürde sıklıkla dile getirilir.¹

Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde yaşanan tarihsel, toplumsal, siyasal ve ekonomik gelişmeler, bir taraftan azınlıkların ayrılıkçı milliyetçi hareketlerinin başarıya ulaşmaları sonucunu ortaya çıkartırken; diğer yandan da Osmanlılık ve İslamcılık ideolojilerinin “kurtuluş” planları için imkânsızlığını göstermiş ve son tahlilde imparatorluğun dağılmasının ardından yeni kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti ulus-devletine varan süreçte Türkçülük’te karar kılınmasına vesile olmuştur.²

¹ Literatüre hâkim olan bu görüşün işlendiği, burada yer verilemeyecek kadar çok sayıda eserlerin arasından öne çıkan bazıları için bkz. (Shaw ve Shaw 1994; Aydın 2000; Öğün 2000; Yumul ve Bali 2009).

² Osmanlılık ve İslamcılık ideolojilerinin, imparatorluğun kurtarılması adına “imkânsızlığı” ve son tahlilde Türkçülükte karar kılınması üzerine çalışmalar için bkz. (Çetinsaya 2009; Deringil 1991; Karpaz 2001; Somel 1997).

Fakat Osmanlı özelinde ilk olarak azınlıkların ayrılıkçı hareketleriyle ortaya çıkan milliyetçiliğe karşılık imparatorluğu koruma güdüsüyle hareket eden merkezi otoritenin, son tahlilde artık mecbur kalarak başvurduğu seçenek olan Türkçülük düşüncesi, diğer milliyetçiliklere göre tarih sahnesine geç çıkmıştır.³ Hal böyle olunca, milli kimliğinin Türkçü içeriğinin oluş(turul)ması adına, toplumsal, siyasal, ekonomik, kültürel vb. alanlarda paralel yaşanan gelişmeler görülmüştür. Bu çalışma da öncelikle Osmanlı’nın son döneminde Türkçülüğün keşfedilmesine, ardı sıra da imparatorluk yapısından ulus-devlete geçiş sürecinde Türk milli kimliğinin oluş(turul)ması aşamasında eğitim sisteminde yaşanan değişimlerden entelektüel çevrelerde Türkçü düşüncesinin yerleşmesine, vatandaşlık eğitiminden halkçılık fikri yoluyla milli kimlik bilincinin işlenmesine kadar bir dizi gelişmelere odaklanmaktadır.

Türkçülüğün Keşfi

Anne-Marie Thiesse; “Bir ulusun asıl doğuşu, bir avuç insanın onun mevcut olduğunu açıkladığı ve bunu kanıtlamaya giriştiği andır” diye yazar (aktaran Georgeon 2006, IX). Georgeon’a göre, Türk milliyetçiliği açısından bu an, ne sekizinci yüzyılda Moğolistan’ın kuzeyinde Türk dilinde yazılmış olan Orhun Yazıtları’nın uzak çağları, ne de Mustafa Kemal’in Anadolu’da yürüttüğü Kurtuluş Savaşı yıllarıdır; on dokuzuncu ve yirminci yüzyılların döneminde “bir avuç insan’ın ‘ulusça’ düşünmeye başladığı andır” (2006, X). Türk milliyetçiliğinin tarih sahnesine milliyetçilik tartışmalarının tarihi açısından göreceli olarak geç çıktığını yazan Akçam’a göre de, Türk milli kimliğinin ne olduğu veya ne olması gerektiği üzerine ciddi ciddi düşünölmeye başlanması ancak yirminci yüzyıl başlarıdır (2002, 53-54). Osmanlı İmparatorluğu’nda modernleşme girişimleriyle başlayan toplumsal değişim sürecinde, öncelikle azınlıkların ayrılıkçı milliyetçi düşünce ve hareketleriyle başlayan ardından bu ayrılıkçı hareketlere bir tepki niteliğinde ortaya çıkan milliyetçi söylem temelli Osmanlıcılık ve İslamcılık ideolojilerinin pratik karşılıklarının alınamaması ile birlikte gelişme gösteren Türkçülük düşüncesinin nasıl keşfedildiği, bu tarihsel süreçte ele alındığında anlam kazanacaktır.

Osmanlılarda İslami kimliğin, diğer İslami ölkelerden farklı olarak, Türklüğün unutulması ile birlikte gelişmesi ve Osmanlıların büyük bir imparatorluk olmasının tarih bilinçlerini etkilemesi, diğer etnik unsurların erken milliyetçiliklerine karşıt Türk milliyetçiliğini tarih sahnesine geç çıkartmıştır. Ana amaç dağılan imparatorluğu kurtarmak olunca, Türkçülük bu nedenle, var olan tercihlerin içinde en kötüsü olarak algılanmıştır. Çünkü hem Hıristiyanları hem de Türk olmayan Müslümanları dışlar. Osmanlı yöneticileri son ana kadar, Osmanlılık ve İslam ekseninde bir birliği ümit etmişlerdir. Bu bağlam, Türk milli kimliğine “yok olmak”, “ortadan kalkmak korkusu” ile birlikte eklemlenmiştir. Bu süreçte Hıristiyan azınlıkların bağımsızlık savaşları vererek birbiri ardı sıra imparatorluktan ayrılmaları, egemen millet

³ Türkçülüğün görece geç kalmış “tarihselliği” ve bu açığı kapatmak adına Osmanlı son dönem yaşananların detaylı bir incelemesi için bkz. (Ülker 2005).

tarafından kendisine yapılan ihanet olarak algılanmış; bu algı da, Osmanlı dağılma sürecinin temel karakteristiklerinden birini oluşturmuştur. “Vatan elden gidiyor” temelinde gelişen parçalanma paniği, devletin kurtarılmasını, dağılma ve yıkılmanın engellenmesini Osmanlı-Türk muhalefet hareketinin temel kaygısı yapmıştır. Bu bağlamda devlet sınırları içindeki insanları birlik, uyumluluk içinde bir arada tutacak ortak manevi değerlerin ve ortak ruh halinin yaratılması, Osmanlı-Türk aydınının temel görevi haline gelmiştir. Özellikle 1877-78 Osmanlı Rus Savaşındaki göçlerin aldığı dramatik boyutlar bilinç değişiminin izlerini taşır. Bunu 1912 Balkan Harbi sırasındaki Müslüman katliamları ve göçler takip eder. Mardin, Balkan Savaşları’nda imparatorluğun Avrupa’da nüfusunun %69’unu ve topraklarının %83’ünü kaybettiğini yazar (1997, 125). Koçak da 1877-78 savaşının Türkiye’de milli bilincin oluşumunda belirleyici bir rolü olduğuna işaret eder (1996, 142-143). Türk milliyetçiliği, böyle bir atmosferde keşfedilmiş ve Osmanlılık ve İslamcılık ideolojilerini bertaraf ederek resmi söylemin merkezine yerleşmiştir.

Türk milliyetçiliği, on dokuzuncu yüzyılda gerçekleştirilmeye çalışılan reform hareketleri ve devletin içinde bulunduğu savaş ve çatışma ortamının etrafında gelişecektir. Bu kesişme noktası etrafında, Türk tarihi, Türk edebiyatı ve Batı etkisindeki eğitim kurumlarında ortaya çıkan yeni oluşumlar bu kesişme noktalarına yeni bir anlam dünyası kazandıracaktır. Osmanlı Türkleri, bu yeni yapısal oluşumlar, onların üzerini kuşatan yeni anlam dünyası ve yeni kurumsal yapı içinde milliyetçiliği hayata geçirecek; yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde bu üç unsur etkileşimi, Türk milliyetçiliğinin özel biçimini ve yörüngesini tayin edecektir (Göcek 2002, 63-76). Gittikçe artan askeri yenilgiler ve toplumsal kutuplaşmalarla birlikte, Türk milliyetçiliği yavaş yavaş imparatorluğun resmi ideolojisi olan Osmanlıcılığı ve onun altında sürdürülen İslamcılığı bertaraf edecek ve son tahlilde, Osmanlı Devleti’nin yıkıntıları üzerinde yeni bir Türk ulus-devletinin kurulacağı sürece girilecektir.

Burada önemli bir nokta on dokuzuncu yüzyıl sonlarının, Osmanlı devleti için önemli siyasi çatışmalar ve bunların ardından gelen nüfus hareketleri ile dolu bir dönem olmasıdır. Savaşlar, devletler ve halklar arasında kutuplaşmalar yaratıp, nüfus hareketleri sonucunda aynı dil, din ve etnik köken etrafında birleşen insanlar bir araya geldikçe, milliyetçiliğin toplumsal ortak tabanı ortaya çıkmaya başlayacaktır. Örneğin Kushner’e göre, Osmanlı İmparatorluğu’na ilk Müslüman Türk göç dalgası, 1783’te Rusya tarafından ilhak edilen Kırım’dan ve hemen ardından da Volga-Ural bölgesinden ve ikinci dalga, göçmenlerin çoğunluğunu Çerkezlerin ve Türkçe konuşan Nogayların oluşturduğu Kafkaslardan gelirken; Rusya’nın 1860’larda Orta Asya’ya ilerleyişi ve Türkistan’daki Türk hanlarının yardım çağrıları, Osmanlı Devleti’nde Türk kimliğine olan hassasiyeti artırmıştı (2009, 66). Aynı yönde Ahmad, Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan tarafından Osmanlı topraklarının zapt edilmesinin de Anadolu’ya doğru Türk ve Müslüman nüfusun göç etmesine neden olduğunu yazar (1982, 414).

Ayrıca bu sürecin başlangıç aşamasında Osmanlı reformlarının etkisi ile reformların teşvik ettiği yeni Batı tarzı kurumlarda eğitilmiş genç subayların, devlet

memurlarının ve aydınların bakış açılarını değiştirmiş olması yer alacaktır. Özellikler, subaylar yeni edindikleri bilgilerle mevcut siyasi düzene karşı çıkacaklar; kimliklerini de Türk dili ve tarihine bağlı olarak tanımlayacaklardır. Örneğin Heyd, Osmanlı İmparatorluğunun, farklı unsurları bir arada tutmak için resmi olarak Osmanlılık politikasını savunmaya devam ettiği halde, 1867 gibi görece olarak erken bir tarihte Sadrazam Ali Paşa gibi pek çok devlet görevlisinin, “devleti yönetmeye en uygun grubun Osmanlı Türkleri olduğunu” düşünmekte olduklarını yazar (1950, 71). Bu bakış açısına sahip olan devlet görevlileri 1908’de yönetimi ele geçirdiklerinde, o zamana kadar kültürel yönü ağır basmış olan milliyetçiliği, etnik Türk milliyetçi öğelere ağırlık vererek siyasileştireceklerdir.

Bu süreçte, Osmanlı’nın son döneminde reformlar ve diğer gelişmelerin oluşturduğu yapısal dönüşümlere anlam veren, tarihe ve edebiyata yeni yaklaşımlar ve eğitim sistemindeki değişikliklerin yarattığı yeni yorumlar olacaktır. Özellikle tarihin yeniden yorumlanmasının Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkışında özel bir yeri olduğunu yazan Kushner’e göre, geleneksel Osmanlı tarihi, Türklerin İslamiyet’i kabul etmesinden önceki tarihlerinden tümüyle bahsetmiyor, onun yerine Oğuz Türkleri’nin bir kolu olan Kayı Boyu’nu takip ediyordu. Fakat Ahmet Cevdet Paşa’nın Araplarla Türklerin İslam dünyasını yöneten iki büyük millet olduğu fikrini ortaya attığı on dokuzuncu yüzyıl ortalarından itibaren bu anlayış değişecektir. Bu tarihten sonra, Türklerin İslamiyet’i kabul ettikleri onuncu yüzyıldan önceki tarihlerine ilişkin giderek daha çok çalışma yapılmaya başlanacaktır (Kushner 2009, 27-28). Okullarda okutulan Osmanlı tarih kitapları da bu değişimi yansıtmaktadır. Bir dönem askeri okullarda okutulan Süleyman Paşa’nın Tarih-i Âlem adlı 1876 yılında yayımlanan genel tarih kitabının önemi, ilk kez erken Türk tarihi ve mitolojisinin ilk çağdan başlayarak üzerinde uzun sayfalar boyunca durmasıdır. Süleyman Paşa bu kitabında Çin tarihindeki Hiung-Nu’nun Türklerin ilk ataları olduğunu ileri sürer. Landau, aynı dönemlerde seyyah ve oryantalist Armenius Vambery’nin aslında tüm Türki grupların tek bir ırkın üyesi olduklarını, daha sonra fiziki özelliklere ve geleneklere bağlı olarak tekrar bölündüklerini ileri sürdüğünü yazar (1999, 2).

Bu dönemde, giderek artan yoğunlukla, okullarda, Selçuklular ve Osmanlıların atasının Türkler olduğu daha açık ve uzun işlenmeye başlanacaktır. Genel tarih ders kitaplarında, İlk Çağ anlatılırken Türklerin dünyanın en eski medeniyet kurucularından olduğu belirtilmekte, Türklük bir Asya uygarlığı olarak ele alınmaktadır. Bu arada hem Orta Asya’nın “vatan-ı asli” hem de Anadolu’nun “vatan” oluşu birlikte vurgulanmaktadır. Bu yazında göze çarpan konu, Anadolu’nun Türklüğünün ısrarla vurgulanmasıdır. Bu ısrar, Balkan Savaşları’nın ders kitaplarına “onların/ötekilerin” girmesine neden olacaktır. Her fırsatta elden çıkan toprakların önemi ve özellikle Rumeli’nin kaybedilmesi ile büyük bir kayba uğranması, Osmanlıların “vatan-ı aslisi” olarak tanıtılan Anadolu’nun korunması, işgalinin önlenmesi üzerinde durulacaktır. Balkan savaşında yapılan “zulümler”den çizimler de kitaplarda yer alacak, “onlar/ötekiler”ın “en hainleri” Yunanlılar ve Bulgarlar olarak

telaffuz edilecektir (Alkan 2009, 398). Bu bağlamda artık, derslerde bir yandan dini gerekçe ile padişaha sadakat belirtilmeye devam ederken asıl itaat öznesi olarak “vatan” kutsanacaktır. Vatanla ilişkili olarak, millet ve devlet gibi kavramlar da birer değer olarak işlenecektir (Esenbel 2000, 31).

Eğitim dili üzerinde yürütülen tartışmaların da bu dönüşümü gözler önüne serdiği görülecek; ilk başlarda Fransızca olan eğitim dilinin zamanla Türkçeye dönmesinin önemine dikkat çekilecektir (Göçek 2002, 73). Türkoloji'nin on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısındaki gelişimi de, Osmanlı aydınlarının kendi geçmiş tarihlerini, dillerinin zenginliklerini ve edebiyatlarının güzelliğini yeniden keşfetmelerinde rol oynayacaktır. Bu dönemde başlatılan Türk dilinin sadeleştirilmesi tartışmalarını, Türk dilbilgisi kitaplarının ve sözlüklerinin basılması izlemiştir. Hatta Kushner, bu gelişmeyi, Arapçanın sadece bir dini dil olarak ayrışmasının izlediğini söyler. 1876'da ilan edilen ilk anayasa, Osmanlı tarihinde ilk kez devletin resmi dilinin Türkçe olduğunu, milletvekilleri ve memurların Türkçe konuşup yazmalarını şarta bağlayacaktır (2009, 67-68, 77, 93). Bunu 1911'de İttihat ve Terakki tarafından, “Türk olmayan tüm toplulukları ulus dışı bırakmak ve Türkler arasında vatanseverliği aşılacak” (Landau 1999, 47) amacıyla imparatorluk dâhilindeki okullarda Türk dilinin kullanılmasını şart koşan eğitim politikası izleyecektir.

Bu bağlamda on dokuzuncu yüzyılın başlarında esas olarak bireyin doğduğu yer anlamına gelen “vatan” sözcüğü, Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkışı ve gelişmesiyle yeni bir anlam kazanacaktır. Lewis'e göre, artık “vatan” elle tutulur gözle görülür bir yere karşılık duyulan bağlılık ve milli bilinç kaynağı olan bir kavrama dönüşecektir (2002, 40-41). Bu dönem Türk milliyetçiliğinin üzerinde yükseldiği bilimsel tezlerin Batılı oryantalistlerin ve Rusya'daki Kırım ve Kazan'daki Türk bilim adamlarının çalışmalarından oluşmakta olduğunu yazan Georgeon'a göre, Osmanlı Türkleri bu aydınların katkıları ile yeni bir milli kimlik kazanmaya başlayacaklardır (1999, 15). Bu dönemde, Türk milliyetçiliğinin tarihsel ve kültürel meseleleri üzerine yazıların yayımlandığı dergiler de ortaya çıkacak; örneğin Türk milliyetçilerinin, *Türk İli* ve *Turan* adlı yayınlarının yanı sıra 1911'de yayın hayatına giren *Türk Yurdu* dergisi “tüm Türklerin kabul edebileceği bir ülkü yaratma, Osmanlı'daki Türk unsurunun siyasi ve ekonomik çıkarlarını koruma ve Osmanlı Türkleri arasında Türk ulusal ruhunun gelişmesi ve güçlenmesi için çaba sarf etmeyi” hedefleyecektir (Landau 1999, 43).

Bu gelişmelerin yaşanmasında etkili olan bir diğer akım ise Turancılık olacaktır. Osmanlı toplumuna, Türk ırkına dayalı yeni bir milli devlet anlayışı veren ve Türk tarih ve kültürüne ilişkin yeni bir kültürel ufuk getirerek, “Osmanlı toplumunun temellerinin yıkılmakta olduğu sırada Türkler'in umudunu canlandıran” bir ideoloji olarak Turancılık, Özdoğan'ın dikkat çektiği üzere, ilk kez 1839'da Fince, Türkçe, Macarca ve Moğolca'nın içinde bulunduğu dil ailesini tanımlamak üzere Turan teriminin kullanıldığı ve 1870'de Budapeşte Üniversitesi'nde, Armenius Vambery'nin başkanlık ettiği, dünyanın ilk Türkoloji kürsüsünün kurulduğu Macaristan'da ortaya çıkar (2002, 394). Fakat Türk kimliğinin Orta Asya kökenleri üzerine Macar

Turancılığın etkisi yadsınmamakla birlikte gerek Osmanlı topraklarında gerekse de Rusya’da ortaya çıkan Pantürkçü hareketin Macar Turancılığından çok önemli bir farkı vardı. Macar ulusunun önderi olacağı bir siyasi birliği idealleştiren Macar Turancılığı açıkça Türkleri de içerirken, Türk asıllı Turancılar Türk olmayanları dışlamışlardır. Türkçü hareket içindeyse “Turan” Türklük bilincini beslemiş ancak ne kavramsal anlamda ne de ülkü olarak aslında Panturancılığa dönüşmeyen, sadece Pantürkçülük olarak tanımlanabilecek kültürel ve siyasi bir platformun anahtar sözcüğü olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla Özdoğan, “Türk dünyasında bir yüzyıldan beri popüler kullanımıyla Turancılık olarak siyasal yazına girmiş olan hareket aslında Pantürkçülük olarak ‘Türkleştirilmiş’ bulunmaktadır” der (2002, 395).

Türk kimliğinin gelişiminde etkili olan diğer bir yapı ise gizli derneklerdir. Osmanlı Devleti’nde ilk gizli muhalefet örgütü, 1865 yılında İttifak-ı Hamiyyet adı altında kurulan ve 1867’de Genç Osmanlı Cemiyeti adını alan örgüttür. Arai, özellikle Balkan Savaşları’ndan sonra Türk kimliğinin oluşturulması yönündeki girişimler adına, tıp öğrencileri ve diğerlerinin oluşturduğu Türk Ocağı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin himayesi altında 1913’de kurulan Türk Bilgi Derneği’ni sayar (2000, 71). Bu derneklerin en önemlisi olarak, Osmanlı askeri öğrencileri tarafından 1889’da kurulan ve yirmi yıl içinde yasallaşarak siyasi iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni saymak gerekir. Özellikle İttihatçılar’ın 1908’de iktidarı ele geçirdiklerinde, ordu üzerindeki kontrollerinin de çok güçlü olması sayesinde Türkleştirme politikalarını benimsediklerinden Türk milliyetçiliği diğer gruplar karşısında daha da güçlenecektir.

Bir taraftan bu siyasi ve toplumsal gelişmeler yaşanırken diğer yandan Türk milli kimliğinin yeni gelişmeler ışığında ve mevcut siyasi konjonktürde değerlendirilmesi ya da “olması gerektiği” gibi algılanması yönünde milliyetçi söylemin geliştiği görülür. Nitekim milliyetçilikle ilgili literatürde etkili bir yer edinmiş olan geç milliyetçiliklerin oluşum süreçlerinin önemli unsurlarından birini oluşturan entelektüellerin etkisi, Türk milliyetçiliği açısından da, bu noktada önem kazanmaktadır (Özden 1995, 86-90). Türkçülüğün ideolojik olarak gelişimi ve milli kimliğin içinin nasıl doldurulacağı da bu alandaki iki önemli isim Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp’in milliyetçi söylemleri üzerinden okunabilir.

Türk Milliyetçiliği Söylemi: Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp

Geoff Eley, Türk milliyetçiliğinin, “ortak toprak, dil veya din gibi insan nüfusunun bir dizi nesnel ve deneysel gözlemlenebilir özelliğiyle geliştirilen doğal ya da mantıksal oluşum” yanında “toplumsal örgütlenmenin var olan biçimlerle kurduğu keyfi ve öngörülemez ilişki”yle oluştuğunu söyler (1981, 90). Yani kurumsal yapı ve ideolojinin, tarihsel olarak kendiliğinden ortaya çıkan bir milliyetçilik yerine toplumla devlet arasında kurulan ilişkide milliyetçiliğin oluşturulduğu, milliyetçi söylemin geliştirildiği tezi ileri sürülür. Bu ilişkinin meşrulaştırılması ise biçimlenmekte olan yeni siyasal düzenin ideolojik arkaplanının ve kuramsal temellerinin atılmasını zorunlu kılmaktadır. Çünkü Osmanlı siyasal sistemi içinde geleneksel güç odaklarının

kazanılmış hak ve çıkarlarını zedeleyen ve onları iktidar mekanizmasının dışına iten, aynı zamanda yenilikçi güçlerin toplumsal-ekonomik zeminini güçlendirmeye yönelik bir hedefe odaklanan bir dizi yeni politikaların hayata geçirilmesi; eski ile yeni arasındaki çatışmanın salt ideolojik/siyasal düşünce bağlamında değil, her değişim ve dönüşümde var olan iktidar mücadelesi içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini söyleyen Göktürk'e göre, bu iktidar mücadelesi "Türk milliyetçiliği" tartışmaları altında gerçekleşir (2002, 108). Mevcut toplumsal değişime paralel gelişen, böylece, ideolojik olarak en önemli örneklerinin Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura'da görülen Türk milliyetçiliği söylemi de; "İslam'ın Türkleştirilmesi", "Osmanlılığın Türkleşmesi" ya da "ırk temeline dayalı siyasal bir Türk milliyeti" gibi tanımlamalar ile biçimlenirken; Müslüman, Türk ve Osmanlılık kimlikleri de devletin resmi kimlik söylemi potasında bir araya getirilmeye çalışılacaktır.

Cumhuriyet'in kurulmasından önce Rusya'dan Türkiye'ye gelen Müslüman Türk aydınlarının, Türkçülüğü Türkiye'ye getirdikleri ve Yusuf Akçura'nın *Üç Tarzı Siyaset* isimli eserinin Türkçülüğün manifestosu olduğu kabul edilmiştir.⁴ Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu ve Hüseyinzade Ali gibi Rusya'dan kaçarak Osmanlı İmparatorluğu'na yerleşen aydınlar, İttihatçı çevreler içinde ya da onlarla yakın ilişkide olmuşlar, Cumhuriyet'in kuruluşuna da, Cumhuriyet sonrası çalışmalara da aktif olarak katılmışlardır. Ancak bu aydınların esas öneminin Cumhuriyet'in geçmişle ilişkisini kesme sürecinde ortaya çıktığını söyleyen Soysal, Osmanlı mirasına bağlılık duymamalarının, Türklüğün geçmişinin Orta Asya'da aranmasına dönük projelerin parçası olmalarına yol açtığını yazarak (2000, 484-485) yeni bir milliyetçi söyleme ışık tutacaktır.

Yusuf Akçura'nın önemi, Osmanlı'nın son döneminde Türkçülüğün kuramsal temellerini atması açısından ele alındığında anlaşılabilir. Akçura, 1904'te ilk kez sistemli olarak bir Osmanlı milleti politikasını reddedecektir. Ancak Akçura ve onun gibi aydınları Türk milliyetçiliğini benimsemeye götüren sürecin düz-çizgisel bir süreç olduğu düşünülmemelidir. Başlangıçta Osmanlı aydınlarının Türk milliyetçiliğini kabul etmedikleri görülmektedir. Reddedişlerinde, bu akımın İslam'a aykırı olduğuna inanmaları yatar. Bu bağlamda İslamcıların milliyet eleştirisi iki yönlüdür: birincisi, İslam esas olarak milliyetçiliği dışlar. İkincisi ise, milliyetçilik İslam'daki kardeşlik duygusunu yok eder. Fakat örneğin, Ağaoğlu, bu reddedişe cevap veren isimlerden biridir. Ona göre, İslam'da eleştirilen şey, milliyet değil, asabiyetti. Millet ise din, dil, ırk, tarih, örf, adet vb.den oluşan ortak bir duyguyu paylaşan insan topluluğu demektir. Zaten başlangıçta İslam'ın amacı, kabileciliği yok ederek Arap milletinin birliğini sağlamak, yani milliyet temeline dayanarak İslam'ı yerleştirmektir. Dahası, İslam'da kardeşlik yalnızca bir idealdi. Tarihte başka İslam milletlerine karşı savaşmamış tek bir İslam devleti yoktu. Ayrıca O'na göre, bir millete hizmet etmek İslam'a hizmet etmek

⁴ Türk milliyetçiliği üzerine genel olarak çalışmaların tamamına hakim bu bakış açısı için özellikle bkz. (Georgeon 1999; Georgeon 2002, 505-514; Soysal 2000, 483-504).

anlamına geliyordu çünkü birçok millet İslam’ı benimsemişti ve kardeşlik duygusu her milletin kendi tarzında İslam’a hizmet etmesiyle yaratılabildi.⁵

Aynı düşünce paralelinde Akçura, Tanzimat döneminden başlayarak devletin güçlenmesi ve ilerlemesi için üç “siyasi yol” tasavvur ve takip edildiğini yazar. Burada “siyasi yol”, resmi ideolojiden başka bir şey değildir. Akçura’ya göre, Tanzimat’tan beri bir “millet vücade” getirme arayışı vardır: Tanzimat döneminde “Osmanlı milleti”, II. Abdülhamit döneminde “İslam milleti” (Panislamizm) ve nihayet ırka dayalı Türk milleti teşkil etmek (2005, 35). Bu bağlamda *Üç Tarz-ı Siyaset*, birlik sorununun imparatorluk için özgürlükten daha önemli bir sorun olduğu düşüncesinden yola çıkar. Onun çözümü, kendi ifadesiyle, “ırk temeline dayalı siyasi bir Türk milleti”ne karşılık gelir. Pantürkizmin sistematik biçimde ortaya koyulduğu ilk metin olan makalesindeki tezin özgünlüğü Georgeon’a göre, tasarısının merkezine Osmanlı Devleti’ni oturtmasından kaynaklanıyordu. Tez, böylece, Rusya Türklerinin birlik sağlama isteği ile Osmanlıların devleti koruma çabalarını bir senteze ulaştırıyordu. Ona göre İslamiyet milliyetçiliği kabullenmek zorunda idi, çünkü bu tarihin bir gerekliliği idi. Dinler de tarihin yasalarına boyun eğmek zorunda idiler, onlar da değişime uğrardı (2002, 505-514). Bu doğrultuda Akçura’nın düşüncesi, İslamiyet’in birlik ve dayanışmadan doğan gücünü milliyetçiliğin hizmetine vermektir (2005, 39).

Rusya’dan gelen Türk entelektüellerinin etkisi altında, ayrı bir kimlik olarak Türklük’ün bilincine varmak ve bundan gurur duymak, yüzyıl dönümünde Osmanlı yönetici eliti arasında yaygınlık kazanacaktır. Ancak Osmanlı Türk entelektüelleri için bu, Osmanlı tebaası ve Müslüman olmanın en azından eşit bir biçimde önemli olduğu karmaşık bir kimlikte sadece tek bir unsurdur. Bu dönemde Pantürkçü duyarlılıklar, Panislamcı duyarlılıklar gibi siyaseten kullanılacaktır (Kayalı 1999, 113 vd). Fakat 1902’den sonra, sadece Osmanlı İmparatorluğu’nu savunmanın değil, bunun içinde Osmanlı-müslüman elitinin mevkiini savunmanın da gittikçe daha önemli hale geldiği bir değişim yaşanacaktır. 1906 yılıyla birlikte bu değişimin tamamlandığını yazan Hanioglu’na göre, bu dönemde Osmanlı-Müslüman oranlılığı ile Türk milliyetçiliğini birbirinden ayırmak zordur, fakat Müslüman elit içinde baskın unsur Türk olduğu için, Türklük de daha fazla önem görecektir (Hanioglu 1994; 2000, 300).

Akçura’nın temel yaklaşımından hareketle bu noktada, milliyetçi fikri yaymaya çalışan iki farklı grup ayrımı yapmanın, bunları da Osmanlı Türkleri ile Rusya’dan göçen Türkler olarak bölmenin doğru olacağı söylenebilir. Osmanlı İmparatorluğu’nda, imparatorluğun çeşitli uyruklarından bir sözde ulus-devlet kurmayı amaçlayan çekici bir Osmanlı milleti fikri vardı. İkinci gruptakiler ise Osmanlı İmparatorluğu’na göçmeden önce Çarlık yönetiminden kurtulmaya yönelik milliyetçi hareketlere önderlik etmişlerdi. Bu bağlamda Türk milliyetçiliğinin iki boyutu vardır. Osmanlı Türkleri arasında uzun süredir “kaybolmuş” bulunan bir Türk milli kimliği

⁵ Ahmet Ağaoğlu’nun millet, milli kimlik ve milliyetçilik üzerine düşünceleri için bkz. (Shissler 2005).

arayışı ve bilinçlenen Türkler tarafından toplumsal birliğin kurulması ve güçlendirilmesi. Bu noktada Ziya Gökalp, Türk milliyetçiliğinin hedefleri olarak, üç ilke sayacaktır: Türkiyecilik, Oğuzculuk (Türkmencilik) ve Turancılık (Arai 2009, 180-181). Bu formülasyon ise erken dönem Türkçülüğünü bir sonraki aşamaya taşımayı planlayan bir bakış açısıyla, yukarıdaki ayırım da dikkate alınacak olursa, yirminci yüzyılın başında Türk milliyetçiliğinin farklı cephelerine, özellikle de ikinci cephenin önemine işaret edecektir. Bu noktada Gökalp'in düşüncelerinin Türk milliyetçiliği söyleminin gelişimine etkisine bakmak gerekmektedir.

Ziya Gökalp, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e doğru evrilen süreçte Türk milliyetçiliğinin temel karakteristiklerini belirleyen ve bu belirlenim doğrultusunda Türkçülüğün en önemli ideologlarından biri haline gelecektir. Osmanlı dâhilinden bir ses olan Ziya Gökalp'in etkisi, genel anlamda sadece Osmanlı'da Türkçülüğün ortaya koyulmasıyla sınırlı kalmayacak, modern Türkiye'nin Türk kimliği tanımlamalarının içeriğini de belirleyecek çok daha geniş bir sahada iz bırakacaktır. Akçura'nın siyasal analizlerine kıyasla, sosyolojik bir bakış açısıyla milliyetçiliğe ve kimliğe yaklaşan Gökalp⁶ Batı düşüncesinde gördüğü teorik arka planı, kendi milletinin gerçekleri ve geleceği doğrultusunda kullanacaktır (Köseoğlu 2002, 209; Ünüvar 2002, 30). Esasında Akçura gibi Gökalp de dağılan Osmanlı İmparatorluğu'nda göreceli olarak geç bir tarihte ortaya çıkmaya başlayan Türk milliyetçiliğinin içeriğini belirlemek amacını taşıyacaktır.

Gökalp'in millet anlayışı, onun Türk toplumunun tarihi ve fiili gerçeğini kuramsal doğrulara dayandırarak nasıl bir milliyetçilik düşüncesi haline getirdiğini gösterir. Özünde Gökalp milleti oluşturacak gruplar ve kültürlerin öteden beri mevcut olduğunu kabul etmesi yani "ezeli millet" fikrini savunmasıyla, modern anlamda siyasi milletlerin sonradan ortaya çıktıkları olgusunu dikkate almamaktır. Gökalp, milletin, çağın en önemli siyasi kuruluşu olduğunu vurgulayacak, milli kimlikte vatana bağlılığın esas olduğunu savunacak ve milli kültürün halk kültürü olduğunu ileri sürecektir (Karpat 2009, 328-333). Bu anlamda Gökalp, Türkiye özelinde millet fikrine dinsel kutsallık atfeden ve Tanrı'ya duyulan inancın yerine millete duyulan bağlılık fikrini ilk işleyenlerden olacaktır. Gökalp'in millet tanımı, özünde, "aynı dili konuşan, aynı eğitimi almış ve din, ahlak ve estetik ülkülerinde birleşmiş insanların oluşturduğu bir topluluk -kısacası, ortak bir kültüre ve dine sahip olan insan grubu" şeklindedir (aktaran Heyd 1950, 63). Bu tanım dâhilinde Gökalp, milliyetçiliğin sosyalleşme sonucu oluştuğunu vurgular ve bundan dolayı imparatorluktaki farklı unsurların milliyetçilik potasında birleşebileceklerini ileri sürer. Gökalp'in; "Türk milletindenim, İslam ümmetindenim ve Batı medeniyetindenim" (aktaran Parla 1993, 10, 25) şeklindeki ünlü formülasyonu da Osmanlı İmparatorluğu'ndan bir ulus-devletin doğması için bir önceki evrenin saf bir laikleşmeden çok, İslam'ı milli bir dine dönüştürmek yoluyla aşılması, uluslararası uygarlığın benimsenmesi ve milli kültürün geliştirilmesi gerekliliğini ifade etmektedir. Gökalp'in İslamlaşmak dediği de İslam'ı,

⁶ Ziya Gökalp'in bu konudaki düşüncelerinin daha geniş ele alındığı metinler için bkz. (Heyd 1950; Parla 1993).

milli bir çizgide reforme etmek, kamusal alandan çekmek ve ibadet dilini Türkçeleştirmek gibi önlemlerle milli kültürü destekleyecek bir duruma getirmektir (Toprak 2009, 310-327; Parla 1993).

Bu noktada Gökalp, toplumsal dayanışmanın kültür ortaklığına dayandığını söyleyecektir. Gökalp bu oluşumda, “daha beşikten ninnilerle başlayan dil sevgisi”ni vurgular: “Millet ne ırki, ne kavmi, ne coğrafi, ne siyasi, ne de iradi bir zümre değildir. Millet lisanca, dince, ahlakça ve bediiyatça müşterek olan, aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan zümredir.” Ona göre, bu anlayışı, köylü, “dili dilime, dini dinime uyan” şeklinde ifade etmiştir (aktaran Köseoğlu 2002, 210). Gökalp, Türkçülüğün toplumsal içeriğini de aynı doğrultuda belirleyecektir. Ona göre, Türkçülüğün esası “halkçılık” ve “milletçilik mefkûreleri”dir. Toplumsal evrimin değişik evrelerinde halkçılıkla milletçiliğin birlikte görüldüğünü kaydeden Gökalp, halka değer verilmediği zamanlarda millete de aynı gözle bakıldığını, halk güçlenince millet fikrinin de aynı oranda pekiştiğini söyler. Bu nedenle halkçılıkla, milletçilik arasında sıkı bir dayanışma, kendi deyişiyle “tesanüt” vardır (aktaran Toprak 2009, 324).

Bu doğrultuda, Gökalp’in milliyetçi söylemi, gereksinim duyduğu ideolojik seçim ilkesini “maddiyat” ve “maneviyat” arasında bir ayırım yaparak üretir. Milliyetçi söylemde maddi kültür alanı, geleneksel kültürden arındırılması gereken bir alan olarak görülür. Ona göre, milliyetçiliğin asıl sorunu modernliği kendi milli egemenlik projesi ile bağdaştırabilmektir. Bu nedenle, Batı’dan alınacak öğeler yalnızca maddi kültür alanıyla, yani bilimsel ve teknolojik bilgilerle sınırlı bırakılmalıdır. Kültürün manevi özü Batı tarafından “kirletilmemelidir.” Bu yaklaşım Ziya Gökalp’in *Türkçülüğün Esasları* isimli eserinin “milli kültür ve medeniyet” tanımlarına ilişkin bölümünde ele alınır; bir milletin “toplumsal yaşamları”, dinsel, ahlaki, dilsel, siyasi-hukuki, ekonomik, düşünsel ve bilimsel yaşamlardan oluşmakta olarak verilir. Gökalp’in kavramsallaştırmasına göre, düşünsel ve bilimsel yaşamlar aslında kültüre değil, uygarlık eksenine aittir. Fakat milli kültürün gerçek kaynağı olarak gördüğü halkın adetlerine uyum sağladıkları takdirde bu kültürün öğeleri haline gelirler (Gökalp 2010, 28-40). Bu bağlamda örneğin Gökalp’in Tanzimat’a yönelik eleştirileri Tanzimat’ı, milli halk kültürüne aykırı olduğu halde, Batı uygarlığının dış görünüşlerini uyarlamış olmakla belirlenir (Parla 1993).

Bu bağlamda Gökalp, Batılılık ve Türklük arasında “bilimsel” bir ayırım yapar.⁷ Kuramında Türklük, bir “eksiklik” olarak görülmekte ve bir dizi sorunsalla kurulmaktadır. Osmanlı’da Türklerin iktidar odağından dışlanmış olması, kendilerini ekonomik bir sınıf olarak kuramamış olması, çoğunlukla cahil köylüler olarak

⁷ Avrupa uygarlığına tam olarak dâhil olmaktan söz eden Gökalp, Tanzimat’ı bu noktada eleştirir: “Avrupa uygarlığını almaya girişmişlerdi. Fakat onlar aldıkları şeyleri yarım alıyorlar, tüm almıyorlardı. Bundan dolayıdır ki ne bir gerçek üniversite yapabildiler, ne uyumlu bir yargı örgütü kurabildiler... Bunun nedeni, yeterince bilimsel inceleme yapmadan, etkin bir ülkü ve kesin bir program ortaya koymadan işe başlamak ve her işte yarım önlemlerle olmaktır” (Gökalp 2010, 57).

aşağılanmış olmasıyla⁸ tespit edilen eksiklik, milletin içinde bir cevher olarak yatan Türklüğün tespit edilmesiyle doldurulur. Ziya Gökalp bu durumu, “Bu milletin yakın bir zamana kadar kendisine özel bir adı bile yoktu. Tanzimatçılar ona: ‘Sen, yalnız Osmanlısın. Sakın başka milletlere bakıp sen de bir ad isteme! Milli bir ad istediğin dakikada Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasına sebep olursun’ demişlerdi. Zavallı Türk, ‘vatanımı kaybederim’ korkusuyla ‘Vallahi Türk değilim, Osmanlılıktan başka hiçbir topluluğa ait değilim’ demek zorunda kalmıştı” sözleriyle ifade eder (Gökalp 2010, 42-43).

Diğer yandan, Ziya Gökalp, İslam’a Türk milli kimliğinin kurucu bir unsuru olarak önemli bir yer verir. Fakat İslamı oryantal özelliklerinden arındırarak, geçmişte olduğu varsayılan saf Türk kültürüne göndermeyle Türkleştirmeyi önerir. Heyd’in belirttiği gibi, burada Gökalp Durkheim’ın “toplum” kavramını “millet” kavramıyla değiştirmiştir (1950, 57). İslam ve milliyetçiliğin bağdaşmaz olduğuna dair geleneksel İslami görüşü reddeder ve dirilmiş Türk milli devletini hem İslam, hem de Türk dünyasının siperi ve hakiki bir popüler dini, milletin inşası için bir güç kaynağı olarak görür.⁹ Gökalp’in “hars” tanımı bu anlamda bir dönüşümün izlerini verir. Hars, Gökalp’e göre milletin hayatında bilinçdışı bir düzeyde var olmaktadır. Bu kültür tanımı, kişilerden ve onların düşüncelerinden bağımsız bir millet düşünmeyi ve milleti bağımsız bir olgu olarak kurgulamayı gerektirir.

Bu kabulleri doğrultusunda Gökalp, milleti, evrimci ve asimilasyoncu bir perspektiften değerlendirecek ve tarih, din ve Osmanlı geçmişi gibi olguları reddetmek yerine, içselleştirilerek modern koşullara adapte edilebileceğini savunarak; böylece modern Türk kültürünün ortaya çıkartılmasında etkili olabileceği yorumunu yapacaktır (Karpas 2004, 206-207). Aynı konuda Akçura, Batılılaşma içerisinde tanımlarını ve önerilerini Türk toplumuna bağlı olarak yaparken, Gökalp yine Batılı düşünce çerçevesinde Osmanlı’ya dayanarak yapmıştır. Bu doğrultuda Avrupa’da hem birbirinin içinde hem de birbirine karşıt iki süreç olan “devlet-kurmak” (Hegelyen paradigma) ile “millet-kurmak” (Herderyen paradigma) süreçlerinin, Gökalp ve Akçura’nın temsil ettikleri görüşleri açıklayıcı nitelikte ayrıma tabi tutulabilirliği şeklinde yorumlar yapılmaktadır (Karakas 2006, 63). Osmanlı’nın son yıllarından modern Cumhuriyete geçiş süreci temelde bu iki ismin Türkçülüğe yaklaşımı çerçevesinde ele alınacaktır. Fakat mevcut siyasi gelişmelerin de göstereceği üzere Akçura’nın daha genel yaklaşımına karşılık Gökalp’in gerçekçi düşünceleri gerek son dönem Osmanlı politikalarıyla birlikte yürüyebilme imkânı bulacak gerekse de Cumhuriyetin resmi kimlik söylemi ve politikalarıyla özdeşleşebilecektir.

Akçura ve Gökalp’te özlü ifadelerini bulan Türk milliyetçiliğinin diğer bir alanını ise teorilerin paralelinde gelişme gösteren pratik siyasetin ürettiği ve uyguladığı politikalar oluşturacaktır. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş sürecinde millet ve kimlik çerçevesini belirleme noktasında etkili olduğu kabul edilen bu uygulamalara

⁸ Gökalp’e göre, Osmanlı yöneticileri, köylüleri “aptal Türk” olarak aşağılanmış, Anadolu insanını “dışarıklı” saymış, halkı “kaba” bulmuştur (aktaran Ahıska 2005, 90).

⁹ Gökalp’in İslam ve sekülerleşme üzerine düşünceleri için bkz. (Davison 1995, 189-224).

değınmek, son tahlilde, erken Cumhuriyet yıllarının Osmanlı’dan devraldığı gerek düşünsel mirasın gerekse de kurumsal uygulamaların arka planında işleyen Türk milliyetçiliğı ideolojisini gözler önüne sermeye yarayacaktır.

Ulus Devletleşme Sürecinde Türk Kimliğı

Osmanlı modernleşmesinin son aşaması, Jön Türklerin iktidarı altında gerçekleşecek ve bu aşama, kendini ulus devlete teslim etmeden önce, modernleşen ve modernleştikçe merkezileşen imparatorluğun kontrol ağları altında işleyecektir. Bu işlerlik, bir taraftan milliyetçiliğın görünür yanlarını ortaya koyarken diğeryandan da alttan alta gelişme gösteren bir Türk milli kimikleştirme sürecine ön ayak olacaktır. Jön Türk iktidarını merkez güç haline getiren süreç ise 1908 Devrimi ve II. Meşrutiyet olacaktır. Bu açıdan bakıldığında bazı tarihçilerin Tanzimat’la, bazılarının ise III. Selim’in ıslahat hareketleriyle başlattıkları, çağdaş Türkiye’nin temellerinin atıldığı on dokuzuncu yüzyılın ardından gelen 1908 devrimi, özellikle reform hareketleri silsilesinin sıradan bir halkasını oluşturuyormuş gibi değerlendirilmiştir (Kansu 2000, 1-34). Fakat 1908 Devrimi’nin mümkün kıldığı kırılma noktası, çoğunlukla, imparatorluktan cumhuriyete geçişte yaşanan bir ara dönem olarak düşünülebilir. 1908 Devrimi’nin Türk milliyetçiliğı açısından önemli bir boyutunu da devrimi hazırlayan örgütün ve subayların büyük çoğunluğunu müslüman Türklerin oluşturması ve yalnızca Osmanlı devletini güçlendirmek için değil, ama aynı zamanda Türk milliyetçiliğının ana hedefleri için de bir araç olarak görmeleri oluşturacaktır. Bu bağlamda Türk milliyetçiliğının kaderi açısından, Jön Türk Devrimi’yle (1908) Birinci Dünya Savaşı (1914) arasındaki altı yıllık dönemin belirleyici bir önem taşıdığına dikkat çekilebilir.

Türk kimliğı duygusunun, on dokuzuncu yüzyılın sonundan itibaren, Avrupa’daki Türkoloji biliminin de etkisiyle, küçük bir Osmanlı yayımcı, edebiyatçı ve bilgin grubunun, Türklerin diline ve tarihine eğilmeye başlamasıyla güçlendiğine değinilmişti. Başta sadece kültürel alanla ve küçük bir aydın grubuyla sınırlı kalan Türk milliyetçiliğının, 1914’e gelindiğinde, dernekleri, kadroları, militanları, yayın organları, “edebiyatı” olan, örgütlü bir milliyetçiliğe dönüştüğü; yönetici sınıf ve seçkinlerde, asker ve sivil bürokratlarda ve aydınlarda etnik ve kültürel bir kimlik anlayışına dayanan ama henüz kesin şeklini almamış bir Türk milliyetçiliğinin hakim olduğu görülecektir. Aslında bu oluşumun izleri Ünal’a göre, 1902’den sonra yaşanan değişimin iki temel prensip üzerinden hareket etmesinden, ilkinin, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin artık bütün büyük güçlere karşı bir düşmanlık ve kuşku duymaya başlaması ve ikincisinin daha önce olduğundan farklı olarak hiçbir güce özellikle İngiltere ve Fransa’ya karşı bir sempati duymadığını ilan etmesinden kaynaklanır (1996, 31). Bu tespitin arkaplanında ise bir başka neden, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin geçirdiğı değişim yatmaktadır.¹⁰ Bu değişimin izleri, yaşanan dönüşümün gerek neden gerekse de sonuçları açısından açıklayıcı gözükmektedir.

¹⁰ İttihat Terakki’nin geçirdiğı değişim için bkz. (Aydın 2009, 118 vd.).

Bu bağlamda öncelikle devlet güdümünde bir toplum kurma arzusu şeklinde beliren ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1894 bildirisinde açıkça görülen yeni yaklaşımın, kendini Müslüman kimliği ile tanımlayan halkın birden Türklük ile karşı karşıya kalmasına vesile olmasıyla Türklük ve Müslümanlığın birbirinden ayrılarak iki ayrı siyaset akımı haline geldiği görülecektir. Ortaya çıkan Türkçülük hareketi, Osmanlı devletinin kurtuluşunda Osmanlıcılık ve İslamcılık tezlerinin çözümsüzlüğünün yarattığı çaresizliğin ürünü olduğu kadar, İttihat ve Terakki'nin de kültür programı niteliğinde olacaktır (Yıldız 1995, 366). Bu doğrultuda, Osmanlı devletinin beka kaygısına çare olarak öne çıkan Türkçülük politikaları ile ulus-devletin inşa sürecinde faaliyete geçirilen Türk milliyetçiliği arasında devamlılıktan daha fazla farklılıklar söz konusu olduğu söylene de (Ünüvar 2009, 132) erken Cumhuriyet döneminin milliyetçilik anlayışının temel dinamiklerinin atıldığı bu dönem, İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde tartışılan ve 1913'ten sonra fiiliyata geçirilen Türkçülük anlayışının ve uygulanan politikaların çekirdeğini oluşturacaktır.

Özellikle 1908-1919 dönemi, modernleşme girişimlerinin yönetici merkezin çevreye değerlerini benimsetme sürecini içeren, reformcu yöneticilerin toplumu medenileştirme ve onları merkezin değerler sistemine adapte etme anlamı taşıyacak bir hakim milliyetçi söylemin geliştirildiği görülecektir (Ülker 2005, 616). İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, iktidarda olduğu süre boyunca, "kompartımanlara bölünmüş" imparatorluktan modern bir ulus-devleti yaratabilmek için asker vermeyen, vergi ödemeyen bölgelerin merkeze bağlanması, ortak bir duygu birliğinin yaratılması ve bunun için de merkezi bir eğitim programını uygulamaya koyması gibi amaçlar doğrultusunda çaba sarf ettiği görülür (Akçam 1997, 145). Bu doğrultuda İttihatçılar, 1908'den itibaren bir nevi Türk-İslam sentezini savunacaklardır. Nitekim Ziya Gökalp, 1913 yılında yazdığı "Türklüğün Başına Gelenler" başlıklı yazıda, hem Tanzimat önderlerinin hem de İttihat ve Terakki'nin çeşitli toplulukların milli haklarını verme vaatlerinde içten olmadıkları ve Osmanlılık ülküsünü devletin Türkleştirilmesi için bir perde olarak kullandıklarını şaşkıncu bir içtenlikle itiraf edecektir: "Tanzimatçılar Türklüğün yüzüne aldatıcı bir peçe çekmek istemişlerdir... Bu yalana hiçbir unsur inanmadı... İkinci meşrutiyetten sonra Tanzimatçıların başlattığı bu 'göz boyacılığı'na daha fazla önem verilince, azınlık unsurları; 'Bizi Türkleştirmek istiyorsunuz...' diye bağırıp çağırmaya başladılar. Gerçekten bu 'Osmanlılaştırmak' politikası Türkleştirmenin gizli bir başlangıcından başka bir şey değildi" (2000, 39-40).

Dönemin toplumsal seferberlik halini hızlandırma, devlet eliyle Türk kimliği oluşumuna katkı sağlama gibi bir dizi politikaları, Türkçülüğün yerleşmesi, Türk kimliğinin benimsenmesi ve meşrulaştırılması yönünde izler taşıyacaktır. Örneğin, Üstel'e göre, II. Meşrutiyet döneminde; "tebaa'dan vatandaşa geçiş süreci, Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın ortalarından itibaren merkezi bürokratik devletin tahkimi doğrultusunda ortaya çıkan anayasal gelişmeler ve kanunlaştırma hareketleri bağlamında ele alınmalıdır" (2009, 166). Aynı zamanda, modern merkezi devletin "yurttaşlar cemaati"nin inşasında özel bir önem taşıyan, iki kurum, yani ordu ve okul, Türk kimliğinin oluşturulmasında II. Meşrutiyet'in siyasi kadrolarının, üzerinde

özellikle duracakları kurumlardır.¹¹ Nitekim bu dönemde, gerek gizli gerekse de açıkça işlenen Türkleştirme girişimlerinin, Osmanlılık gibi önemli bir ideolojinin yerine geçirilmesi sürecinde yaşanan toplumsal dönüşüme tepki çekmemek adına yurttaşlığın öneminin farkına varıldığı gözlenmektedir.

Bu noktada modern anlamda milleti, yurttaşlığa ilişkin biçimsel ve soyut bir akılsallık iddiası (bu iddia hukuksal ve siyasal düzlemde konumlanır) ile her toplum açısından geçerli olan, üyeleri arasında, ancak “cemaate dayalı” ya da “etnik”, yani doğrudan ve duygusal, bağlar kurmanın gereği arasındaki gerilim olarak tanımlayan Schnapper’in, “hedefleri, arzuları ve ilkesiyle bir tür çift başlı yurttaşlık hayali olarak” betimlediği millet örneğinin Osmanlı örneğinde bir yüzü, somut biçimleri açısından kaçınılmaz olarak ‘etnik’liğine işaret edecektir. Bir başka deyişle bu millet, yurttaşlar ile etni arasındaki diyalektikle, her türden topluma özgü olan etnik öğelerin ötesine geçmek, bu öğeleri yurttaşlık ilkesiyle aşma çabasıyla, etnik olanın elinden yurttaşsal olan aracılığıyla kurtulma çabasıyla tanımlanabilir (Schnapper 1995, 10). İttihatçıların da çözüm arayışlarında merkezi bir yer teşkil eden bu yurttaş formül, dönemin gerek politik uygulamalarında gerekse de eğitim sürecinde milliyetçi söylemin oluşumu açısından endoktriner bir nitelik taşıyacaktır (Alkan 2005, 77 vd.; Gündüz 2008, 165-186).

Özellikle vatandaşlık eğitimi üzerine kitaplarda görüldüğü gibi, “vatan”ın temsili, yeni siyasal özne “vatandaş”lığın ve onun milliyetçi cephesini oluşturan vatanseverliğin inşasında önemli bir yer tutacaktır. Kitapların yayımlanmaya başladığı 1911’den 1918’e giden süreçte “vatan”ın ortak aidiyetin fiziksel çerçevesi olarak temsili, bir yandan kitap yazarlarının ideolojik tercihleri, diğer yandan da sıcak savaş koşullarının belirleyiciliğinde farklı ve zaman zaman da birbirine rakip okumalara zemin hazırlayacaktır (aktaran Üstel 2009, 177). Diğer yandan ise kitaplarda yer alan sözleşmecî Osmanlılık kimliği kimi zaman “kurucu millet” anlayışına gönderme yaparak Türkçü-milliyetçi ideolojiye yol açacaktır. Bunun bir örneği Doktor Hazık’ın nitelendirmelerindeki bir tür “benzersizlik” söylemiyle temel karşılığını bulur: “Dünyadaki bütün milletler içinde en saf, en temiz yürekli, en cesur ve en hamiyetli Türklerdir. (...) Türkler altı yüz sene evvel bir hükümet tesis ettikleri zaman ilk müessesin namına ona Osmanlı demişlerdir. Şu halde Türklerle Osmanlı birdir. Yalnız Türkler arasında bulunan ve Türk hükümetine tabi olan diğer birtakım kavimler vardır ki; Osmanlılık namı bunlara kadar da şamildir; Türklerle beraber bunların hepsi Osmanlı milletini, Osmanlı devletini teşkil ederler” (aktaran Üstel 2009, 178).

“Osmanlı” ve “Türk” isimlerinin birbirinin yerine kullanıldığı “yumuşak geçiş” olarak nitelendirilebilecek bu süreç, dönemin iktidarının içinde bulunduğu konjonktürel zorluklarla da bağlantılı olarak düşünüldüğünde daha bir anlam kazanmaktadır. Nitekim II. Meşrutiyet’in Osmanlı düşün yaşamına getirdiği temel akımlardan biri olan halkçılık, bu yumuşak geçişin toplumsal meşruiyetini sağlama

¹¹ Türk çocuğuna “toplumun geleceği” açısından yüklenen anlam bağlamında bkz. (Okay 2000).

açısından başvuru bir söylem olarak değerlendirilebilir. Osmanlı son dönemi halkçılığı ve bu bağlamda meşruiyetin toplumsallaşması çabası, İttihatçıları halkçı bir siyasal program uygulama ve halkçı ideolojiyi savunma noktasına getirmiştir.

Özellikle “halka doğru” deyiminde ifadesini bulan ve temelde Çarlık Rusyası’nda on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında gelişen “narodnik” hareketinin düşünsel çerçevesinden etkilenecek oluşturulan II. Meşrutiyet halkçılığı, Rus narodnik hareketinin ve Balkanlardaki uzantısı olan halkçılığın Osmanlı bağlamına yansımaları olarak görülebilir. Esasında halkçılık, Rusya’da kentli aydınların tarımsal ve endüstriyel gerilik koşullarında köylülüğe referans vererek oluşturdukları devlet karşıtı sosyalizan ve radikal bir hareketti. Fakat Rusya ve Osmanlı gibi kapitalizme geçişleri gecikmiş ülkelerde halkçılık köylülere ve onların taleplerine referans verilerek değil, yeni bir aydın tipolojisinin doğması ve onun gereksinimleri açısından değerlendirilmelidir (Karaömerlioğlu 2009, 272-273). Bu anlamda Türkiye’deki halkçılık hareketi hem Alman ve özellikle Bulgaristan temelli Doğu Avrupa köy romantizminden hem de Rus narodnik akımından etkilenecek şekillenmişse de¹² Berkes’e göre, halkçılık anlayışı, üç dolaylı düzlemde Osmanlı düşünsel hayatını etkilemiştir. Birincisi, Balkan ve özellikle Bulgar Aydınları, ikincisi Rusya’dan İstanbul’a göç eden Türk kökenli aydınlar ve sonuncusu Ermeni menşei sosyalist Hınçak hareketidir (Berkes 2002, 81-82). Örneğin Ömer Seyfettin’in Türklük üzerine yazılarında erken dönemde tanıdığı Bulgar halkçılığının, dil üzerinden kavramlaştırılmasının izlerine rastlanır (2002). Gökalp’in bu dönemde “halka doğru” temasını sıklıkla işlediği, “milli kültürün” yalnızca halkta mevcut olduğu tezinden hareketle aydınları, halka, özellikle Anadolu’ya yönlendirdiği görülür. Aydınlar, bir yandan halka “medeniyet” götürürken diğer yandan halktan “milli kültür” terbiyesinin inceliklerini öğreneceklerdir (2010, 51-52). Aynı zamanda “köycülük” söyleminden de esinlenerek oluşturulan bu halkçılık, Osmanlı halkçıları, Türk Ocağı ve Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti çevresinde toplamış ve *Türk Yurdu* ve *Halka Doğru* dergilerini çıkarmalarına vesile olmuştur (Toprak 1995, 41).

Bu politikalara paralel yürüyen bir diğer gelişme ise kültürel alanda Türkçülüğün işlenmesidir. Karpat’a göre, Türkçülüğün, kültürel anlamda milliyetçiliğin başlıca etmeni haline gelmesi, öncelikle, dilbilimsel Türkçülüğün konuşma diline yakın basitleştirilmiş bir dili savunması ve dil olgusunun, halkçılığın ifade edilmesinin merkezine yerleşerek milliyetçiliğin ana bileşenlerinden birisi olmasıyla gerçekleşmiştir (2004, 207). Bu hareketin önemli bir boyutunu *Genç Kalemler* dergisi oluşturacaktır.¹³ Osmanlıcanın sadeleştirilmesini ve araştırılmasını savunan, dilde Türk milliyetçiliğinin organı diye tanınacak dergide Ömer Seyfettin gibi, kültür alanında Türklük bilincine sahip, diğer taraftan siyasi ayrılıkçılığı reddeden fikirler

¹² Öztan, Bell’in de işaret ettiği gibi, özellikle Doğu Avrupa’daki köycü halkçılığın, Türkiye’deki aydınların düşünsel gelişiminde doğrudan etkili olduğunu söyler (2006, 80).

¹³ *Genç Kalemler* dergisinin milli kimliğin gelişimi ve milliyetçi düşünce açısından önemi üzerine bkz. (Özyurt 2005, 53-77).

savunulacaktır. Arapça ve Farsça kelimeleri ve kuralları dilden atarak, mili bir “yeni bir lisan” yaratmak isteyen bu düşüncenin esas hedefi ise Anadolu halkına yöneliktir.

Nitekim 1908’den sonra giderek artan yoğunlukta sürdürülen Türk milliyetçiliği çizgisinin tamamen hâkim konuma gelmesi, I. Dünya Savaşı’nın ardından İstanbul’un işgal edilmesi ile Anadolu’da ortaya çıkan Milli Mücadele’nin Osmanlı devlet sistemi içerisinde ve kurumları aracılığıyla sürdürülen milliyetçilik çizgisinin sona ermesi sonucunu doğuracaktır. Bu gelişmeler sonucu Ankara’da toplanan Büyük Millet Meclisi, Milli Mücadele süreci boyunca teritoryal olarak Anadolu sınırlarını kapsayan Misak-ı Milli’yi temel alması açısından bakıldığında Türk milliyetçiliği açısından artık hiçbir şekilde Panislamist ya da Pantürkçü eğilimlere denk düşmeyen bir milliyetçilik biçimi geliştirecektir.¹⁴ “Anadolu’ya dair bir Türk milliyetçiliği” olarak nitelendirilebilecek bu görüş, Türklerin gerçek anavatanının Anadolu olduğu düşüncesine dayanacaktır. Bu düşünce, Balkanlar’daki toprak kayıpları ve Çarlık Rusya’sından ya da Rumeli’den gelen çok sayıda muhacirin Anadolu’ya yerleştirilmesiyle güç kazanacak, Balkan Savaşları döneminde, kimi zaman örtülü kimi zaman da açık olarak, milliyetçi aydınlar yöneticiler tarafından dile getirilecektir. Örneğin, bir Türk milliyetçisi olan Ahmed Ferid, 1914 gibi görece erken bir tarihte geleceğin Türk devletinin Anadolu’da kurulması gerektiğini düşüncesini geliştirmiştir. Anadolu’da direniş hareketi başlamadan daha önce mücadele alanının Anadolu’yla sınırlı kalmasını isteyen Ahmed Ferid’in de “Habsburg İmparatorluğu’nun Almanları gibi, Osmanlı saltanatının asıl dayanağı olan” Anadolu Türklerine hasretmesi gerektiğini dile getirdiği bilinmekteydi (aktaran Zürcher 2003, 47).¹⁵

Bu bağlamda, yeni Türkiye’nin Misak-ı Milli ile belirlenmiş siyasi-fiziki sınırlarının tanımlanmasında tam bir anlaşma sağlanacak fakat milli kimliğin sınırlarının belirlenmesi problemlili bir alan olarak varlığını sürdürmeye devam edecektir. Öncelikle milli kimlik tanımı, henüz olmayan fakat ‘inşa edilmeyi’ bekleyen ‘milli hamur’un nasıl şekillendirileceğini belirleyecektir. Örneğin, yeni Cumhuriyet rejimi, Osmanlı son döneminde birer siyasi akıma dönüşen yaklaşımlara, sembolik düzeyde, *Türkiye Cumhuriyeti* adlandırılmasıyla karşı koyacaktır. Yıldız, Pantürkçülerin önerdiği “Anadolu Cumhuriyeti” ve “İslamcıların” önerdiği “Türkiye İslam Cumhuriyeti” adlandırmalarına tercih edilen bu ismin, erken Cumhuriyet dönemi milliyetçiliğin özünü verdiğini söyler: “Hanedanlık karşıtı, İslami olmayan ve etnik imalar barındıran mülki açıdan sınırlandırılmış bir milliyetçilik” (2009, 210-211).

Fakat bu milliyetçiliğin merkezindeki Türklerin “geçmiş”le kuracağı ilişkiler, kendi kimliklerine dair tanımlamaların ne yönde olacağı sorusunun cevabı henüz

¹⁴ Bu dönemi (1918-1923) ikiye ayırarak incelemek gerektiğini söyleyen; bu ikili ayrımın da 1918-1921 arasında din üzerine vurgu yapılan ve 1921-1923 arasında “devrimci milliyetçi ideolojiyi destekleyenlerin artan gücü” şeklinde yapan Tarık Zafer Tunaya da aynı görüşü paylaşır (2010).

¹⁵ Sivas Kongresi programına göre. Ayrıca Ocak 1920’de kabul edilen Misak-ı Milli de, Osmanlı Devleti’nde Arap olmayan Müslüman çoğunlukların bulunduğu bölgeler için bağımsızlık talep eder. Bu ifade Zürcher’e göre kuşkusuz Kürtleri’de içine almaktadır (2003).

verilebilmiş değildir. Her ne kadar başka bir yazının konusu olsa da, bu noktada millete ve milliyetçiliğe gerek tarih algısı gerekse de ideolojik dünya görüşleri bağlamında farklı cevapların verildiği söylenebilir. Bu cevapların niteliği ise bir taraftan yeni kurulan devletin resmi milliyetçilik ve kimlik siyasetinin teorik ve pratik uygulamalarıyla biçimlendirilmeye çalışılan eldeki nüfusun yapısal dönüşümünü sağlamaya yönelik girişimler olarak belirecek; diğer yandan da modernleşmeyle birlikte girilen Batılılaşma yolunun yarattığı toplumsal sorunların “kimlik bunalımı” perspektifine çare üretmeye çalışan düşüncelerin gelişimine tanık olunacaktır.¹⁶

SONUÇ YERİNE

Osmanlı İmparatorluğu’ndan modern Türkiye Cumhuriyeti’ne devrolan düşünsel miras, toplumsal, siyasal, ekonomik vb. gelişmeler arka planında incelenmeye çalışılan Türk milliyetçiliği düşünce ve hareketinin ortaya çıkış koşullarının tespit edilmesine yönelik bu çalışma öncelikle Türk milliyetçiliğinin, imparatorluğun son döneminde azınlıkların öncü ayrılıkçı hareketleriyle siyasal gündeme giren milliyetçilik olgusu üzerine gelen bir realite olduğunu gözler önüne sermiştir. Azınlıkların milliyetçi hareketlerine refleksif bir itiraz, imparatorluğun bütünlüğünü koruma adına öne çıkarılan Osmanlıcılık ve İslamcılık düşüncelerini doğurmuş olsa da yaşanan olumsuz gelişmeler neticesinde son olarak Türkçülükte karar kılındığı görülmüştür.

Bu süreç içerisinde Türkçülüğün keşfedilmesi, modernleşmeyle gerçekleştirilmeye çalışılan reform hareketleri ve imparatorluğun içinde bulunduğu savaş ortamında gerçekleşmiştir. İmparatorluğun, siyasi çatışmalar ve bunların ardından gelen nüfus hareketleri ile dolu bir dönem içinde olması, imparatorluk dâhilindeki halklar arasında kutuplaşmalar yaratmış, bu kutuplaşmalar sonucunda da aynı dil, din ve köken etrafında birleşen insanlar bir araya gelip milliyetçiliğin toplumsal ortak tabanını ortaya çıkarmıştır.

Bu bağlamda, Batılılaşma yörüngesindeki eğitim kurumlarında ortaya çıkan yeni gelişmeler de Türk tarihi ve edebiyatı gibi alanlara doğrudan yansiyarak yeni bir kimlik bilinci ve anlam dünyası oluşturmuştur. Ayrıca Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura gibi isimler özelinden hareketle, imparatorluk dâhilindeki Türk unsurlar arasında gelişme gösteren entelektüel faaliyetler ve dışarıdan gelen, Türkçü fikriyata sahip düşünürlerin de etkisiyle işlenen Türk milliyetçiliği, yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde Türk milli kimliğinin biçimini ve etkisini belirlemiştir.

Osmanlı modernleşmesi arka planında girilen reform hareketleri, yaşanan savaşlar ortamında nüfus hareketleriyle gelen demografik yapı değişimleri, Batı tarzı eğitim kurumlarında Türk tarihi ve edebiyatının özelinde yaşanan farklılaşmalar ve entelektüel çevrelerde Türkçülüğün keşfedilmesi gibi gelişmeler sonucunda ortaya

¹⁶ Dönemin kimlik tartışmaları açısından genel bir okuması için bkz. (Bora 1997); Dönemin “bunalım” kavramı özelinde kimlik meselesi üzerinden detaylı bir inceleme için bkz. (Akçam 1993); Milli kimliğin içeriğine dair tartışmaların seyri ve bu süreçte yaşanan temel çelişkiler açısından bkz. (Kadioğlu 1996).

çıkaran Türk milliyetçiliği vurgusunun işlendiği diğer bir alanı ise imparatorluktan ulus-devlete geçiş sürecinde siyasetin ürettiği ve uyguladığı politikalar oluşturmuştur.

Jön Türklerin siyasi iktidarı altında yaşanan ulus-devlete geçiş dönemi (özellikle 1908-1919), hakim bir Türk kimliği ve milliyetçiliği söylemini ve bu söyleme dayalı politikaları beraberinde getirmiştir. Bu dönemde, vatandaşlık eğitimi yoluyla, geçiş sürecinin meşrulaştırılmasını da içeren milli kimlik bilincinin benimsetilmesine tanık olunmuştur. Ulus-devlet güdümünde bir toplum kurma hedefi ile hareket edilen bu dönemde, ordu ve okul vasıtasıyla oluşturulmak istenen yurttaşlık bilinci ve vatanseverlik duygusunu pekiştirme adına da hakçı ideolojinin temel referanslarına doğrudan başvurulduğu görülmüştür. Halkçılık (ve de köycülük) yoluyla halkta oluşturulmak istenen milli kimliğe aidiyet bilincinin yapı taşları arasında yer alan halkçı ideolojinin temel vurgu noktaları da kültürel alanda Türkçülüğün işlenmesi ile pekiştirilmiştir.

Bu gelişmeler sonucunda varılan noktada genç ulus-devletin Türk milliyetçiliği ve milli kimlik bilincinin temel hedefinin, Anadolu coğrafyasıyla sınırlandırılmış bir milliyetçi düşünce ve harekete bağlandığı görülmüştür. Her ne kadar bu milliyetçiliğin içeriğine dair tartışmalar dönemin siyasal konjonktüründe sürdürülmekte olsa da, bu çalışmanın temel tezi olarak burada işlenen noktaya son bir kez değinmek gerekirse, bu nokta, Türkiye’de milliyetçiliğin temel görüntüsü olarak yer edinen Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkış sürecinin, bu çalışmada yer verilen gelişmelerin bir bütün olarak değerlendirilmesi ile doğru şekilde analiz edilebileceği vurgusudur.

KAYNAKÇA

- AHISKA Meltem (2005). *Radyonun Sihirli Kapısı: Garbiyatçılık ve Politik Öznellik*, İstanbul: Metis Yayınları.
- AHMAD Feroz (1982). “Unionist Relations With The Greek, Armenian and Jewish Communities of The Ottoman Empire, 1908-1914”, (Ed. B. Braude, B. Lewis), *Christians and Jews In The Ottoman Empire, Vol. I*, New York: Holmes and Meier Publishers, s. 401-434.
- AKÇAM Taner (1993). “Ulusal Meseleye Bir Kolektif Kimlik Sorunu Olarak Yaklaşmak”, *Birikim*, 45-46, s. 33-39.
- AKÇAM Taner (1997). “Hızla Türkleşiyoruz”, (Ed. Nuri Bilgin), *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, İstanbul: Bağlam Yayınları, s. 143-158.
- AKÇAM Taner (2002). “Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler” (Ed: Tanıl Bora), *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce IV: Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 53-62.
- AKÇURA Yusuf (2005). *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara: Lotus Yayınevi.
- ALKAN Mehmet Ö. (2005). “İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim”, (Ed. Kemal H. Karpat), *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 73-242.

- ALKAN Mehmet Ö. (2009). "Resmi İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme", (Ed. Mehmet Ö. Alkan), Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce I: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 377-401.
- ARAI Masami (2000). Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği, Çev.: Tansel Demirel, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ARAI Masami (2009). "Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği", (Ed. Mehmet Ö. Alkan), Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce I: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 180-195.
- AYDIN Suavi (2009). "İki İttihat-Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset", (Ed. Mehmet Ö. Alkan), Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce I: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 117-128.
- AYDIN Suavi (2000). Modernleşme ve Milliyetçilik, İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- BERKES Niyazi (2002). Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- BORA Tanıl (1997). "Cumhuriyetin İlk Döneminde Milli Kimlik", (Ed. Nuri Bilgin), Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik, İstanbul: Bağlam Yayınları, s. 53-62.
- ÇETİNSAYA Gökhan (2009). "İslami Vatandaşlıktan İslam Siyasetine", (Ed. Mehmet Ö. Alkan), Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce I: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 265-272.
- DAVISON Andrew (1995). "Secularization and Modernization in Turkey: the Ideas of Ziya Gökalp", *Economy and Society*, 24/2, s. 189-224.
- DERİNGİL Selim (1991). "Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Geleneğin İcadı', 'Muhayyel Cemaat' ('Tasarımlanmış Topluluk') ve Panislamizm", *Toplum ve Bilim*, 54-55, s. 47-64.
- ELEY Geoff (1981). "Nationalism and Social History", *Social History*, 6/1, s. 83-107.
- ESENBEL Selçuk (2000). "Türk ve Japon Modernleşmesi: 'Uygarlık Süreci' Kavramı Açısından Bir Mukayese", *Toplum ve Bilim*, 5:84, s. 18-36.
- GEORGEON François (1999). Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935), Çev.: Alev Er, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- GEORGEON François (2002). "Yusuf Akçura", Çev.: Alev Er, (Ed. Tanıl Bora), Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce IV: Milliyetçilik, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 505-514.
- GEORGEON François (2006). Türk Modernleşmesi, 1900-1930, Çev.: Ali Berktaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- GÖÇEK Fatma Müge (2002). "Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım", (Ed. Tanıl Bora), Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce IV: Milliyetçilik, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 63-76.
- GÖKALP Ziya (2000). Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak, İstanbul: Bordo Siyah Yayınları.

- GÖKALP Ziya (2010). *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul: Kitap Zamanı Yayınları.
- GÖKTÜRK Erol Deniz (Tol) (2002). “1919-1923 Dönemi Türk Milliyetçilikleri”, (Ed. Tanıl Bora), *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce IV: Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 103-116.
- GÜNDÜZ Mustafa (2008), “Osmanlı Modernleşmesinin Temel Dinamiği Eğitim Paradoksal Sonuçlar”, *Muhafazakâr Düşünce*, S:16-17, s. 165-186.
- HANİOĞLU M. Şükrü (1994). *The Young Turks in Opposition*, Oxford: Oxford University Press.
- HANİOĞLU M. Şükrü (2001). *Preparation for a Revolution: The Young Turks 1902-1908*, Oxford: Oxford University Press.
- HEYD Uriel (1950). *Foundations of Turkish Nationalism: The Life and Teachings of Ziya Gökalp*, Londra, Beccles: The Harvill Press.
- KADIOĞLU Ayşe (1996). “The Paradox of Turkish Nationalism and the Construction of Official Identity”, *Middle Eastern Studies*, 32/2, s. 177-193.
- KANSU Aykut (2000). *Politics in Post-Revolutionary Turkey, 1908-1913*, Leiden, Boston: E.J. Brill.
- KARAKAŞ Mehmet (2006). “Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği”, *Doğu Batı*, S:38, s. 57-76.
- KARAÖMERLİOĞLU M. Asım (2009). “Tek Parti Döneminde Halkçılık”, (Ed. Ahmet İnel), *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce II: Kemalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.272-283.
- KARPAT Kemal H. (2001). “Ottomanism, Fatherlands and Turkishness” of the State”, *The Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith and Community in the Late Ottoman State*, Oxford: Oxford University Press, s. 328-352.
- KARPAT Kemal H. (2004). *Studies on Turkish Politics and Society: Selected Articles and Essays*, Leiden, Boston: E.J. Brill.
- KARPAT Kemal H. (2009). “Ziya Gökalp’in Bazı Kavramlar Üzerine Düşünceleri”, (Ed. Mehmet Ö. Alkan), *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce I: Cumhuriyet Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 328-333.
- KAYALI Hasan (1997). *Arabs and Young Turks: Ottomanism, Arabism, and Islamism in the Ottoman Empire, 1908-1918*, Berkeley: University of California Press.
- KOÇAK Orhan (1996). “Kaptırılmış İdeal: Mai ve Siyah Üzerine Psikanalitik Bir Deneme”, *Toplum ve Bilim*, S:70, s. 94-152.
- KÖSEOĞLU Nevzat (2002). “Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Doğuşu ve Özellikleri”, (Ed. Tanıl Bora), *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce IV: Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 208-225.
- KUSHNER David (2009). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu, 1876-1908*, Çev.: Şevket S. Türet, İstanbul: Kesit Yayınları.
- LANDAU, Jacob M. (1999). *Pantürkizm*, Çev.: Mesut Akın, İstanbul: Sarmal Yayınevi.

- LEWIS Bernard (2002). *The Emergence of Modern Turkey*, New York: Oxford University Press.
- MARDİN Şerif (1997). "The Ottoman Empire", (Ed. Mark Von Hagen, Karen Barkey), *After Empire: Multiethnic Societies and Nation-Building*, Boulder, CO: University of Colorado Press, s. 30-44.
- OKAY Cüneyd (2000). *Meşrutiyet Çocukları*, İstanbul: Bordo Yayınları.
- ÖĞÜN Süleyman Seyfi (2000). *Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- ÖZDEN Mehmet (1995). "Türkçülük: Sınırlar ve Hayaller", *Türkiye Günlüğü*, S:33, s. 86-90.
- ÖZDOĞAN Günay Göksu (2002). "Dünya'da ve Türkiye'de Turancılık", (Ed. Tanıl Bora), *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce IV: Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 388-405.
- ÖZTAN G. Gürkan (2006). "Türk Milliyetçiliğinde Taşra Fetişizmi ve Toplumsal Cinsiyet", *Doğu Batı*, S:38, s. 77-92.
- ÖZYURT Cevat (2005). "Dilde ve Edebiyatta Uluslaşma: Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi", *Muhafazakâr Düşünce*, S:5, s. 53-77.
- PARLA Taha (1993). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, (Ed. Füsun Üstel, Sabir Yücesoy), İstanbul: İletişim Yayınları.
- SCHNAPPER Dominique (1995). "Türkçe Baskıya Önsöz", Çev.: Hülya Tufan, *Yurttaşlar Cemaati: Modern Ulus Fikrine Dair*, Çev.: Özlem Okur, İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- SEYFETTİN Ömer (2002). *Türklük Üzerine Yazılar*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- SHISSLER A. Holly (2005). *İki İmparatorluk Arasında: Ahmed Ağaoğlu ve Yeni Türkiye*, Çev.: Taciser Ulaş Belge, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- SHAW Ezel Kural ve SHAW Stanford J. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye 2*, Çev.: Mehmet Harmancı, İstanbul: E Yayınları.
- SOMEL Selçuk Akşin (1997). "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Kimliği", (Ed. Nuri Bilgin), *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, İstanbul: Bağlam Yayınları, s. 71-83.
- SOYSAL Gün (2002). "Rusya Kökenli Aydınların Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin İnşasına Katkısı", (Ed. Tanıl Bora), *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce IV: Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 483-504.
- TOPRAK Zafer (2009). "Osmanlı'da Toplumbilimin Doğuşu", (Ed. Mehmet Ö. Alkan), *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce I: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 310-327.
- TOPRAK Zafer Toprak (1995). "Aydın, Ulus-Devlet ve Popülizm", (Ed. Sabahattin Şen), *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*, İstanbul: Bağlam Yayınları, s. 39-81.
- TUNAYA Tarık Zafer (2010). *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ÜLKER Erol (2005). "Contextualising 'Turkification': Nation-building in the Late Ottoman Empire (1908-1918)", *Nation and Nationalism*, 11/4, s. 613-636.

- ÜNAL Hasan (1996). “Young Turk Assesment of International Politics 1906-1909”, (Ed. Sylvia Kedourie), Turkey: Identity, Democracy, Politics, London, Portland, OR: Frank Cass, s. 30-44.
- ÜNÜVAR Kerem (2002). “Ziya Gökalp”, (Ed. Tanıl Bora), Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce IV: Milliyetçilik, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 28-35.
- ÜNÜVAR Kerem (2009). “İttihatçılıktan Kemalizme: İhya’dan İnşa’ya”, (Ed. Mehmet Ö. Alkan), Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce I: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 129-142.
- ÜSTEL Füsün (2009). “II. Meşrutiyet ve Vatandaşın ‘İcad’ı”, (Ed. Mehmet Ö. Alkan), Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce I: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 166-179.
- YILDIZ Ahmet (2009). “Kemalist Milliyetçilik”, (Ed. Ahmet İnel), Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce II: Kemalizm, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 210-234.
- YILDIZ Yavuz G. (1995). “Türk Aydını ve İktidar Sorunu”, (Ed. Sabahattin Şen), Türk Aydını ve Kimlik Sorunu, İstanbul: Bağlam Yayınları, s. 355-378.
- YUMUL Arus ve BALI Rıfat N. (2009). “Ermeni ve Yahudi Cemaatlerinde Siyasal Düşünceler”, (Ed. Mehmet Ö. Alkan), Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce I: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 362-366.